

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УМАНСЬКА СТАРОВИНА

Науковий журнал

Випуск 4

Умань
Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
2017

In this article examines the history of Ukraine's cooperation with the EU in the framework of the Eastern Partnership, namely within four thematic platforms. Determined to activities aimed thematic platform «Democracy, good governance and stability» in Ukraine. The features of reforms in Ukraine within the platform, aimed at bringing Ukraine closer to European standards. The process of community involvement reform in Ukraine, namely the establishment of the Civil Society Forum, which distributes democratic standards in society and the power to act if necessary critic or partner of the government in developing and implementing deep reforms in the country.

Key words: EU, Eastern Partnership, Ukraine, democracy, integration, reform.

УДК 94(477):930.1(045)«1921»

І.В. Срібняк

КАМ'ЯНЕЦЬКА ПІША ЮНАЦЬКА ШКОЛА АРМІЇ УНР У СІЧНІ-ТРАВНІ 1921 Р.: ПОЧАТОК ІНТЕРНУВАННЯ В ПОЛЬЩІ («ЛАНЦУТСЬКА ДОБА»)*

У статті йдеться про обставини перебування Кам'янецької пішої юнацької школи Армії УНР у таборі Ланцут, до якого її було перевезено у кінці 1920 р. З самого початку особовому складу Школи довелося долати труднощі, пов'язані з майже повною відсутністю підручників, олівців, навчального приладдя, відсутністю викладачів з деяких дисциплін, незадовільним харчуванням. Навесні 1921 р. завдяки зусиллям командування та викладацького складу ситуація в Школі змінилася на краще, а навчальний процес в ній було інтенсифіковано. Це дозволило продовжити підготовку юнацтва, що мало надзвичайно важливе значення для процесу розбудови старшинського корпусу Військ УНР та згуртування інтернованих вояків-українців.

Ключові слова: табір, інтерновані, школа, юнак, старшина, Ланцут.

Актуальність даної дослідницької проблеми обумовлена власне тією надзвичайно важливою для Армії УНР місією, яку впродовж усього терміну інтернування останньої успішно виконувала «Кам'янецька Піша Юнацька Школа» (далі КПОШ або Школа), здійснюючи фахову підготовку юнаків (курсантів), що відкривало для них можливість отримати перший старшинський ранг – хорунжого. Завдяки безперервній роботі Школи армія (хоч і перебуваючи в таборах) мала змогу поповнювати свій старшинський корпус, завдяки якому інтерновані Війська УНР зберігали свою організацію до серпня 1924 р., коли рішенням польської влади всі українські вояки були переведені на цивільний стан.

Хоча про історію існує мемуарна література [1;2], комплексне відтворення діяльності цього навчального закладу Армії УНР тільки починається. Попри те, що сучасні історики вже звертались до цієї дослідницької проблеми, подані ними нариси не дають цілісного уявлення про специфіку її функціонування. Зокрема, у монографії «Обеззброєна, але нескорена...» про Школу уміщені лише загальні стислі дані (в контексті перебування Військ УНР в таборах) [3, с.56-57], у науково-популярному виданні «Офіцерський корпус...» хоча і присутній цілий розділ з багатообіцяючою назвою («Спільна (Кам'янецька) юнацька школа, 1920-1924 рр.») [4, с.196-205], інформація про її перебування в таборі Ланцут обмежується двома малозмістовними фразами із обширно цитованих тут же споминів юнака Школи Л.Буткевича [4, с.200].

Зрештою, завдання відтворення цілісної історії Школи до сьогодні ніким з дослідників не ставилось, хоча для цього існує дуже обширне коло архівних джерел, що

* Дану статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – авт.

зберігаються у ЦДАВО України. Цією статтею автор намагався відтворити специфіку роботи КПЮШ (пізніше – Спільної юнацької школи) в таборових умовах першого місця її тимчасового осідку в Польщі – у Ланцуті.

З початком інтернування Армії УНР у Польщі Кам'янецька піша юнацька школа (начальник – генерал-хорунжий Микола Шаповал) була розміщена у таборі Ланцут (з 29 листопада 1920 р.). На цей час до її постійного складу належало близько 40 старшин та понад 300 юнаків та козаків (з немуштрової сотні). Разом з кількома старшинами до Ланцуту прибули їх родини (загалом 16 жінок і четверо дітей). Ця категорія старшин отримала можливість проживати поза табором – в орендованих у місті кімнатах, що дозволяло забезпечити хоча би мінімальний рівень побутових зручностей. Натомість решта особового складу Школи була розміщена у двох бараках у таборі, що майже цілком унеможливило продовження навчання юнаків [5, с.422].

Намагаючись поліпшити становище Школи, генерал М.Шаповал запропонував перенести її до іншого табору, в якому були би створені кращі умови для її нормального функціонування. Попередньо таким табором було визначено Вадовиці, і вже у січні 1921 р. М.Шаповал провадив у цій справі інтенсивне листування з головою Української військово-ліквідаційної місії генерал-поручником В.Зелінським [6, арк.31, 32]. Але досить скоро з'ясувалось, що обраний для Школи новий табір є цілком невідповідним для її перебування, і що тамтешня польська військова влада не вживатиме жодних заходів для створення КПЮШ навіть мінімальних умов задля нормалізації її життєдіяльності.

З огляду на це М.Шаповал почав наполягати на доцільності залишення Школи на старому місці, висловлюючи у приватному листі (від 28 січня 1921 р.) до В.Зелінського побоювання, що переїзд Школи до Вадовиць, де вже перебували інтерновані частини Військ УНР, поставить КПЮШ у складне становище саме через відсутність вільних приміщень. Відтак, на його думку, могла повторитись ситуація з Ланцутом, де після приїду інших частин інтернованих комендатура табору на початку 1921 р. «збила всіх, жінок, мужчин, дітей купою в бараках» (з порівняннi з новоприбулими особовий склад КПЮШ перебував у досить задовільних умовах) [6, арк.5]. Намагаючись пристосуватись до таких умов, більшість старшин Школи, за висловом М.Шаповала, «пускалася в різні приватні промисли», і лише частина постійного складу КПЮШ сумлінно виконувала свої обов'язки командирів та вихователів юнацтва. Перманентні труднощі призвели до того, що «лінивий та деструктивний [...] елемент став виявляти себе з більшою силою, дезорганізуючи і утруднюючи і так тяжкі умовини праці» [7, арк.74зв.].

Такі явища вимагали негайного реагування, і часом прийняття начальником КПЮШ непростих рішень про усунення окремих старшин зі Школи. М.Шаповал, зокрема, вчинив так щодо кількох приряджених до неї старшин, які проходили тут повторний курс навчання, виконуючи при цьому добову службу як старшини, але в інших питаннях були трактовані начальником Школи як юнаки (без дисциплінарних прав). В архівних документах присутній рапорт (від 5 січня 1921 р.) одного з таких старшин – хорунжого Андрія Швеця, якому він скаржиться на дії М.Шаповала, а також міститься інформація про звільнення зі Школи сотника Голубьєва і хорунжого Беккера [8, арк.2-3зв., 4].

Довший час не могла бути вирішена проблема організації регулярного навчання – бо ще й 13 березня 1921 р. начальник Школи М.Шаповал звертався з проханням до коменданта табору надати «приміщення для її органів керування та інспекційних», 3-5 кімнат для облаштування класів, достатню кількість перепусток [9, арк.242-242зв.]. Внаслідок цього за першу половину березня 1921 р. для юнаків було проведено лише 74 лекції з різних предметів (тактики, топографії, стрілецької справи, артилерії та інструкторського навчання), крім того відбулось кілька занять з розбору статутів (дисциплінарного, муштрового, польового, внутрішньої та залогової служби), а у Шевченківські дні було прочитано чотири реферати про життя та творчість Кобзаря. Такий стан справ М.Шаповал пояснював заборонаю вільного переходу з блоку в блок, внаслідок чого старшини та лектори були змушені «для читання лекцій [...] крадькома переходити з бльоку в блок, перелізаючи через дрiт і жуочи собі одяг» [10, арк.2-2зв.].

Ще однією причиною малої інтенсивності занять було незадовільне харчування юнаків, і як наслідок – слабкий стан їх здоров'я, що не дозволяв проводити більше ніж дві лекції на добу, бо понад цю кількість юнаки просто їх не сприймали. Для навчання Школа у цей час мала тільки два приміщення (у т.ч. їдальня), які використовувались й іншими частинами, що перебували в таборі. В силу цього значна кількість занять проводилась просто в бараках, де дуже скучено мешкали юнаки, при чому аби не заважати різним класам, лекторам доводилось їх виводити поперемінно різні класи «на повітря, де юнаки слухали лекції стоячи» [10,арк.2зв.].

Додатково ускладнювало становище викладачів та юнаків та обставина, що в першій половині березня 1921 р. польська комендатура зажадала переїзду до табору тих старшин Школи, які мали родини та проживали в орендованих кімнатах у місті Ланцут. При цьому їм не було надано окремих приміщень чи кімнат для поселення їх родин, відтак всі вони були змушені мешкати в загальних бараках (хоча в інших таборах до інтернованих українців такі обмеження не застосовувались) [9,арк.233; 11,арк.33]. Пояснюючи логіку ухвалення такого рішення польський комендант у одному із своїх роз'яснень зазначав, що в такий спосіб старшинам буде простіше подавити приклад виконання своїх службових обов'язків та відданості військовому обов'язку, а справу їх окремого розселення в таборі покладав на командування групи Військ УНР в Ланцуті [9,арк.231].

Такий стан справ спонукав М.Шаповала «довірочно» звернутись до начальника канцелярії Головного Отамана полковника Виговського з листом (ч.9/т від 29 березня 1921 р.), в якому його автор намагався «представити [...] положення школи в даний момент з проханням ознайомити із ним пана Головного Отамана і Військового Міністра», бо сам М.Шаповал не мав можливості прибути особисто. На думку автора листа, становище Школи було просто «катастрофальне», бо її юнаки змушені були «перечекати цілих 4 місяці в зморюючому стані», у постійному очікуванні на переїзд (бо начальник Школи вживав для цього всіх можливих заходів), і зрештою продовжувати військово-навчання [10,арк.3].

Апелюючи перед цим до голови Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві генерала В.Зелінського, М.Шаповал просив хоча би мінімально полегшити режим утримання для Школи, враховуючи її специфіку, а також отримати через міністерство військових справ Польщі дозвіл на виділення 3-4 кімнат для проведення лекцій. М.Шаповал звертав увагу на те, що тільки він довший час мав перепустку (і тільки до 21.00), яка дозволяла йому вільно пересуватись в таборі та поза ним. І лише у кінці березня комендатура видала ще 12 номерних перепусток, яких «тільки-тільки хватає проводити кволе життя як військовій одиниці, а не Школі». Не мали перепусток і лектори Школи, внаслідок чого деяка кількість лекцій просто не відбувалась. Обурювало М.Шаповала й те, що після 4-х місяців проживання на приватно у місті сімейних старшин – таке право у них було відібрано польською комендатурою, і нині у бараках Школи «мужчини, жінки та діти розміщуються всуміш, купно» [10,арк.3-3зв.].

Всі протести проти цього комендатурою просто ігнорувались і в усіх проханнях начальника Школи комендантом було категорично відмовлено. Старшини і юнаки не мали права тимчасово залишати табір навіть раз на тиждень, не маючи можливості віднести власну білизну до прачки. Школа не мала можливості й відправляти своїх кур'єрів до Тарнова чи Варшави, бо комендатура обмежила їх кількість п'ятьма на місяць для цілого табору. У Ланцуті «всі сидять замкнутими в дуже тісному таборі, поділеному на три часті, поміж котрими вільного руху не існує». В такий ситуації «проводити вправи, навчання, гру, муштру цілком унеможливлено: нема ані одного квадратного метра, де-б можна було це вільно робити – скрізь заборонено». При цьому, відзначав М.Шаповал, інструкція про розміщення інтернованих зобов'язувала комендантів таборів створити належні умови для їх перебування [10,арк.3зв.-4].

Стан харчування юнаків Школи також залишав бажати кращого: продукти видавались з постійним запізненням в день приготування їжі, так що обід відбувався о 16-18 годинах, «ранком кава через брак дров дуже часто не вариться». Дуже кепським було те, що «органи

керування Школою, інспекційні, культурно-просвітні, навчання [...] з причини категоричного відмовлення дати потрібні для цих цілей помешкання, зовсім не функціонують, а спроба М.Шаповала проводити канцелярію на його приватному помешканні була заблокована комендатурою табору.

М.Шаповал нагадував, що старшинам Школи не виплачується за останні п'ять місяців грошового утримання, про «повну відсутність грошей на організаційні потреби Школи, [...] нічим неоправданий режим останнього місяця, неумотивовану, підриваючи та руйнуючу дисципліну в Школі, систему, понижаючи в корні престиж Української власті», наслідком чого юнаки опинились у «тяжкому, тупиковому стані». Відтак, якщо не вжити рішучих заходів, то на думку М.Шаповала невдовзі можна буде очікувати на «масову дезерцію», яка «вже розпочалася» (насправді це не стосувалось Школи – *авт.*). У кінці свого листа М.Шаповал вжити «заряджень самих екстрених в найскоріший час аби виратувати Школу із такого важкого положення», підсумовуючи, що «далі так не можна» [10, арк.4-4зв.].

Проведення навчання в Школі додатково ускладнювали й амбіції запрошеного лектора генерал-хорунжого Ілька Мартинюка, який деякий час викладав юнакам курс тактики, але в кінці березня 1921 р. без жодних пояснень відмовився це робити. За спостереженнями М.Шаповала, генерал І.Мартинюк тримався «будіруюче», регулярно контактував з усунутими зі Школи за «глибоко-антидисциплінарні включно до кримінальних та аморальних» вчинки старшинами, які завжди знаходили у нього «гостинність, моральну підтримку». Нерозуміння у М.Шаповала викликало й те, що при вході до старшинської кімнати начальника Школи генерал І.Мартинюк не підводився сам і не подавав як старший за військовим званням команди «Панове старшини, струнко!», що кожного разу створювало незручність для всіх присутніх (з «довірочного» рапорту М.Шаповала 3-му генкварту генштабу Армії УНР) [6, арк.20; 12, арк.15].

І.Мартинюк відмовлявся бувати на тих заходах, де би міг бути присутнім М.Шаповал, а одного разу у розмові з начальником Школи І.Мартинюк заявив, що він не підлягає йому (так само як і інспектору класів КПЮШ), будучи прирядженим до Генерального штабу Армії УНР. Таке позиціонування І.Мартинюка змусило М.Шаповала усунути його на початку квітня 1921 р. зі Школи, бо генерал хоча й був кадровим старшиною, але через його «хоробливо розвинуту амбіцію та претенціозність [...] повну недостачу чуття військової вихованості» останній «давав своїм антидисциплінарним поведженням шкідливий та виломовий приклад для цілого складу Школи» [6, арк.20-20зв.; 12, арк.15-15зв.]. Слід визнати, поведінка І.Мартинюка дійсно була цілком безвідповідальною, а його спроби влаштувати обструкцію начальнику Школи змушували останнього до невідкладного реагування, і вже на початку травня ц.р. його було переведено до складу запасових військ Армії УНР [10, арк.10-10зв.].

Квітень 1921 р. приніс КПЮШ зміни на краще – у Школі збільшилась кількість викладів, дві лекції («Національне відродження України», «Політичний та економічний стан України за часів Б.Хмельницького») юнакам провів проф. Василь Біднов, були розпочаті виклади з іноземних (німецька і французька) мов, активізувалось інструкторське та муштрове навчання юнаків [10, арк.13-13зв.]. Крім того, юнакам були прочитані лекції з географії України (викладав проф. Степан Рудницький) та українського письменства (професори Іларіон Свенціцький і Богдан Лепкий) [10, арк.16зв.]. Значною подією в житті юнаків став і приїзд до табору 14 квітня 1921 р. Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри [1, с.18]. Все це дозволило М.Шаповалу в одному зі своїх рапортів (ч.692 від 16 квітня 1921 р.) вважати, що Школа «дає взірцевий приклад во всіх відношеннях» [8, арк.10].

Менше ніж за місяць М.Шаповал повідомляв у своєму рапорті (ч.894 від 8 травня 1921 р.) одному з генерал-квартирмейстерів Військ УНР (очевидно це був полковник В.Сігарів) про значне поліпшення «умовин пробування Школи в Ланцуті, [...] через що є можливість поширити працю навчання юнаків, так щоб кожної доби відбувалось не 3, а 4 лекції, крім 2-х годин муштри». Важливим на думку М.Шаповала було й те, що юнаки ставились «до науки добре і досить бадьоро, не зважаючи на брак одягу, білизни і взуття»

(підкреслено в тексті – *авт.*). До викладання в Школі у цей час вдалось залучити досвідчених військовиків Армії УНР (генштабу підполковника Чабанівського, полковників Ковальського і Мішакова та ін.). Водночас М.Шаповал просив про відрядження до Школи її штатних лекторів (генерал-поручника Миколи Коваль-Медзведського, генерал-хорунжого Антона Маслянного, полковника Бориса Неїло, підполковників Павла Волошинова і Снігіріва, І.Шендрика та ін.) [10,арк.10-11, 15; 8,арк.10].

Щоправда, деякі «прожекти» вищого військового командування привносили нервозність у роботу викладацького складу Школи. У цьому контексті дуже показовим став приїзд до табору під час Великодніх свят (1 травня 1921 р.) військового міністру Уряду УНР генерала М.Омелянович-Павленко, який запропонував надалі не поповнювати Школу новим контингентом курсантів і залишити її у такому стані до випуску всіх класів Школи. Заміною КПЮШ мали стати, на його думку, утворені при деяких дивізіях окремі юнацькі школи з кожного роду зброї, в яких і відбуватиметься підготовка майбутніх молодих старшин [13,арк.10-10зв.]. Фактично це означало, що КПЮШ за деякий час має бути ліквідована з огляду на відсутність перемінного складу та невиконання своїх безпосередніх функцій. М.Шаповал вважав реалізацію цього плану недоцільним і навіть шкідливим, бо реалізація цього призвела би до роз'єднання лекторських сил, а також до того, що цим новим школам елементарно бракувало би підручників.

У цей час в організаційному відношенні Школа поділялась на піший курінь на чолі з сотником Володимиром Немоловським (у складі трьох сотень), кінний дивізіон на чолі з полковником Миколою Єлчаніновим (у складі кінної сотні під командою підполковника Костянтина Цурканова та батареї під командою полковника Вячеслава Ленартовича) та немущрову сотню на чолі з прирядженим до Школи поручником Костянтином Блонським. Школа мала свою бібліотеку (бібліотекар – хорунжий Михайло Дехтяр), лікарську допомогу юнакам надавали старший лікар Отамановський і лікарський помічник Михайло Теліга [10,арк.16]. Обов'язки інспектора класів Школи виконував полковник Микола Лорченко, помічника начальника – полковник Валентин Трутенко, заходами якого в таборі при КПЮШ була облаштована церква, яка використовувалась для потреб усього табору (пізніше її було вивезено до Вадовиць) [9,арк.477]. Службу Божу в ній провадив священник о. Никандр Никитюк [9, арк.556].

На кінець квітня ситуація в таборі поліпшилась настільки, що 30 квітня 1921 р. М.Шаповал у своєму рапорті до начальника Української військово-ліквідаційної місії генерала В.Зелінського просив про залишення Школи в Ланцуті, де «й бараки ліпше й кліматичні умовини; а режим то нині цілком добрий і цілий табор ним задоволений» [8,арк.12]. На цей час Школа мала «4 кімнати під кляси, лектора були набрані по всім предметам і навчання [...] провадилось повним темпом: щоденно 5 годин – 2 години муштри, 3 години в клясах», так що випуск юнаків з неї мав відбутись вже 15 червня 1921 р. У травні 1921 р. при Школі діяло «старшинське казино з окремою кухнею, штаб Школи зі всіма трьома, муштровим, господарчим та ученим відділами, бібліотека з читальнею, цейхгаузи, шевська і кравецька [майстерні], юнацька кооперативна крамничка», а також гауптвахта [6,арк.30зв.;11, арк.88зв.]. Для тих юнаків, хто потребував поліпшеного харчування після хвороби, у таборі було створено «барак реквалісцентів» (одужуючих), в якому вони отримували додатковий пайок [6,арк.89].

Але рішення про переведення до Вадовиць вже було ухвалено (наказ про її виїзд з табору був підписаний кількома тижнями перед цим, і його вже неможливо було відкликати) [8, арк.6, 10]. Перед своїм від'їздом 2 травня 1921 р. КПЮШ отримала від Уряду УНР 75 тис. марок польських «на подорож, допомогу й купівлю підручників» (15 тис. м.п. з цієї суми за вказівкою військового міністра Уряду УНР на той час М.Омеляновича-Павленка були витрачені на потреби жіночої громади КПЮШ) [7,арк.5-6,14зв.,74], що дозволило хоча би мінімально і на дуже обмежений час задовольнити елементарні потреби юнаків та старшин постійного складу Школи.

Отже, Школа з честю витримала всі складнощі перебування у таборі Ланцут, а її викладацький склад зумів забезпечити безперервність навчального процесу для юнацтва (хоч

і в обмеженому форматі). Кожного дня КПЮШ доводилось долати труднощі, пов'язані з майже повною відсутністю підручників, олівців, навчального приладдя, відсутністю викладачів з деяких дисциплін, незадовільним харчуванням. Але це не впливало на згуртованість юнацтва Школи, серед якого не спостерігалось випадків дезертирства. Завдяки зусиллям командування та постійного складу КПЮШ навесні 1921 р. ситуація в Школі змінилась на краще, а навчальний процес в ній було інтенсифіковано. Таким чином, завдяки Школі в Армії УНР продовжувалась підготовка молодого старшинства, що мало надзвичайно важливе значення для процесу розбудови старшинського корпусу та згуртування інтернованих в Польщі Військ УНР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич Л. Спільна військова школа // Тризуб. Нью-Йорк, 1977. Ч.81(травень-червень-липень). С.16-18.
2. Отрешко-Арський М. Воєнні школи армії УНР (Спільна Військова Школа – Спільна Юнацька Школа) // Тризуб. Нью-Йорк, 1973. Ч.71 (квітень-травень-червень). С.9-18.
3. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ-Філядельфія, 1997. С.56-57.
4. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). К., 2011. Кн.2. С.196-205.
5. Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т.Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С.422.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф.2292. Оп.2. Спр.56.
7. ЦДАВО України. Ф.1078. Оп.2. Спр.306.
8. ЦДАВО України. Ф.1078. Оп.2. Спр.233.
9. ЦДАВО України. Ф.2439. Оп.1. Спр.27.
10. ЦДАВО України. Ф.1078. Оп.2. Спр.237.
11. ЦДАВО України. Ф.2292. Оп.2. Спр.58.
12. ЦДАВО України. Ф.2292. Оп.2. Спр.64.
13. ЦДАВО України. Ф.1078. Оп.2. Спр.236.

Sribniak I.V. Kamenetz Infantry Youth School of the Army of the UPR in January-May 1921: the beginning of internment in Poland («Lantsut era»).

The article deals with the circumstances of Kamenetsky's hiking at the Ukrainian People's Republic Youth Army School in the Lantsut camp, to which she was transported at the end of 1920. From the outset, the staff of the School had to overcome the difficulties associated with almost complete lack of textbooks, pencils, educational supplies, lack of teachers from some disciplines, poor nutrition. In the spring of 1921, thanks to the efforts of the command and the teaching staff, the situation in the School changed for the better, and the educational process in it was intensified. This allowed continuing the training of youth, which was extremely important for the process of building the officers' staff of the UPR and the uniting of the interned Ukrainian soldiers.

Keywords: camp, interned, school, young man, officer, Lantsut.